

ТАРАСЮК І.В., кандидат юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

ПРОБЛЕМИ РИЗИКУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

У статті розглядаються категорії ризику, проблеми ризику в професійній діяльності оперативних працівників.

я ц 4 я ц : оперативний ризик, ризик, професійний ризик, ситуація ризику, оперативний працівник, оперативна ситуація, службова діяльність, слідчі дії, судовий розгляд справи, правоохоронні органи, оперативно-розшукова діяльність.

В статье рассматриваются категории риска, проблемы риска в профессиональной деятельности оперативных сотрудников.

я ц 4 я ц Оперативный риск, риск, профессиональный риск, ситуация риска, оперативный работник, оперативная ситуация, служебная деятельность, следственные действия, судебное рассмотрение дела, правоохранительные органы, оперативно-розыскная деятельность.

The article deals with categories of risk, problems of risk in professional activity of undercover officers.

Keywords: operational risk, risk, occupational risk, situation risk, occupational take, risk situation, operative worker, operative situation, official activity, consequence actions, judicial consideration of business, law enforcement authorities, operative-search activity.

Проблема ризику розробляється зараз в багатьох галузях знань – в економіці, психології, історії, соціології, в юридичних науках, політології, природничих і технічних науках, в рамках теорії ігор і теорії прийняття рішень. Проводяться міждисциплінарні дослідження проблем технологічного ризику. Природно, що кожна дисципліна має власний погляд на ризик, через що його поняття виявилось розмитим, навіть суперечливим. Відомо, що неточні та нечіткі поняття важко використовувати в науковому обігу, застосовувати як інструментів систематизації та впорядкування емпіричної інформації. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба в проведенні більш глибокого теоретико-методологічного аналізу проблеми. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» статтею 12 «Соціальний та правовий захист працівників оперативних підрозділів» регламентує, що перебуваючи у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або професійного ризику, оперативний працівник не несе відповідальності [1, с. 4]

Термін «ризик» з'явився на рубежі Середніх віків і Нового часу. Звичайно, і раніше люди стикалися з небезпеками та невпевненістю в майбутньому. Однак небезпеки, яким вони піддавалися, зв'язувалися з впливом вищих сил. Слово «ризик» було потрібно тоді, коли у людей з'явилося усвідомлення відповідальності за прийняті рішення. Ще в античності люди аналізували «природу» реальної та надуманої небезпеки, явища страху, неспокою, ймовірності тих чи інших катаклізмів або наслідків людської діяльності. Грецька традиція про ризик говорить як про явище, супутне всякій невизначеності при прийнятті рішень. «Крапка невизначеності» називалася «кризою», а поворот на гірше – «катастрофою». У християнській традиції також немає чітко визначеного поняття «ризик», що пов'язано з уявленням про Всевишнього [5, с. 10].

Переворот, що стався в XVI–XVII ст., пов'язаний із утвердженням уявлення про людину як про суб'єкта дії та вироблення рішень. Тоді, ймовірно, в контексті мореплавання й торгівлі – дуже прибуткової, але небезпечної справи – сформувалися уявлення про ризик як про стан знаходження в певний час у певному місці, які відомі й дозволяють заздалегідь, перед тим як зробити той чи інший крок, підрахувати можливу користь і втрати, обґрунтовуючи залежно від їх співвідношення виправданість чи невиправданість ризику. Дихотомія «виправданості-невиправданості» знаходить відображення в категоріях «відповідальної» та «безвідповідальної» дії, а формування громадянського суспільства наповнює їх все більш соціальним, на противагу економічному й індивідуалістичному, змістом.

Накопичення наукових знань про імовірний характер технічних і суспільних процесів, розвиток спеціальних розділів математики та логіки, необхідність вироблення юридичних норм

і правил, що регулюють практику страхування, біржових угод і тощо, привели до того, що в другій половині XIX – початку XX століть ризик потрапляє в поле зору представників різних природних і суспільних наук.

Словником з психології ризик визначається як ситуативна характеристика діяльності, що складається в невизначеності її результату та можливих несприятливих наслідках у випадку невдачі. У психології поняття «ризик» з позиції свідомої поведінки відповідає трьом основним взаємопов'язаним значенням:

1. Ризик як міра очікуваної несприятливості при невдачі в діяльності, що визначається поєднанням імовірності поразки й ступеня несприятливих наслідків у цьому випадку.

2. Ризик як дія в тому або іншому відношенні, що загрожує суб'єкту втратою (програшем, травмою, шкодою). Експериментально розрізняють ризик мотивований, розрахований на ситуативні переваги в діяльності, і немотивований. Крім того, виходячи зі співвідношення очікуваного виграшу та очікуваного програшу при реалізації відповідної дії виділяють виправданий і не виправданий ризик.

3. Ризик як ситуація вибору між двома можливими варіантами дії: менш привабливим, однак більш надійним, і більш привабливим, але менш надійним (результат якого проблематичний і пов'язаний з можливими несприятливими наслідками). Традиційно тут виділяються два класи ситуацій, у яких: а) успіх і неуспіх за певною шкалою досягнень (ситуації типу «рівень домагань»); б) неуспіх тягне за собою покарання (фізична загроза, больовий вплив, соціальні санкції). Важлива відмінність є між тими ситуаціями, де результат залежить від випадку (шансові ситуації), і тими, у яких він пов'язаний зі здібностями суб'єкта (ситуації вмінь). Виявлено, що за інших рівних умов люди виявляють значно вищий рівень ризику в ситуаціях, пов'язаних не з шансом, а з умінням, коли людина вважає, що від неї щось залежить. У психології поняття ризику розглядається головним чином в аспекті прийняття ризику, тобто активної переваги небезпечного варіанту дії над безпечним. Увагу дослідників привертають явища зсуву в бік більшого чи меншого рівня ризику в умовах групового обговорення діяльності [7, с. 3].

Прихований характер неочевидних злочинів, організованість і професіоналізм злочинців, їх, по суті, відкрите протистояння правоохоронним органам та органам внутрішніх справ у першу чергу визначають об'єктивну необхідність використання спеціальних засобів і методів, нерідко пов'язаних із ризиком, спрямованих на виявлення злочинних намірів і скоєних злочинів, учасників злочинів, фактичних даних, що мають доказову перспективу.

Оперативно-розшукову роботу завжди відрізняли дії ризикованого характеру, тобто здійснювані з розрахунком на удачу та щасливий випадок при подоланні різних небезпек у сфері боротьби зі злочинністю. Безумовно, піддаватися ризику – це ставити себе перед можливими неприємностями. На жаль, такий несприятливий прогноз від випадку до випадку підтверджувався. У результаті різного роду правопорушення та злочини в сфері оперативно-розшуковій діяльності, а особливо зловживання різних посадових осіб, що стали предметом широкого обговорення в засобах масової інформації, значною мірою сприяли дискредитації та формуванню негативного ставлення до оперативно-розшукової роботи аж до категоричного її заперечення [1, с. 21].

Однак не можна забувати про вимушену (з точки зору кримінально-правового інституту) крайню необхідність, характер оперативно-розшукової діяльності, її зумовленість необхідністю адекватної протидії негласним, конспіративним формам, методам відбору та перевірки інформації, які в сучасних умовах все більш активно використовуються у сфері економічного шпигунства, професійної злочинності, наркобізнесу, міжнародного тероризму, політичного екстремізму і т.д. Причому криміногенна сфера застосування конспіративних форм і методів відрізняється тенденцією до розширення, особливо в умовах економічної кризи та політичної нестабільності в країні.

Якщо врахувати, що зростає технічна оснащеність і тактична витонченість в застосуванні засобів конспірації для приховування розвідувально-підривної та злочинної діяльності, а в арсеналах спецслужб і злочинних співтовариств використовуються новітні досягнення в галузі мікроелектроніки, комп'ютерної техніки, лазерної фізики і т.п. аж до космічних систем зв'язку та спостереження, що застосовуються в поєднанні з агентурними методами, то важко заперечити проти використання адекватних за своїм характером форм і методів, засобів оперативного протидії з

боку вітчизняних спеціальних служб і правоохоронних органів – суб'єктів ОРД. При цьому здійснення негласних слідчих дій (оперативно-розшукових заходів) дозволяє спеціально уповноваженим на це органам держави та посадовим особам якомога раніше втручатися в розвиток подій, що ведуть до злочину, запобігти настанню суспільно небезпечних наслідків. [3, с. 34].

Розглядаючи сутність і зміст ризику в оперативно-розшуковій діяльності, зараз вже немає потреби доводити, що успіх оперативного працівника значною мірою залежить від розуміння сутності та ставлення до ризику. Цей ризик існує об'єктивно, незалежно від того, усвідомлюємо ми його чи ні, і виявляється у всіх аспектах оперативно-розшукової діяльності, пов'язаної з попередженням, припиненням та розкриттям злочинів. Неможливо уявити оперативно-розшукову діяльність без ризику. Без ризику немає оперативно-розшукової діяльності, немає взагалі будь-якої боротьби зі злочинністю. А без знань про ризик оперативний працівник вельми вразливий. Для оперативно-розшукової діяльності важливим є не уникнення ризику взагалі (це практично неможливо), а передбачення та зниження його до мінімального рівня. Таким чином, стає очевидним, що боротьба із злочинністю не мислима без ризику. Ця проблема викликає особливий інтерес і заслуговує всебічного вивчення.

Ризик в оперативно-розшуковій діяльності (надалі – ОРД) як об'єктивно існуючий феномен підлягає вивченню в теоретичному плані, також як і в якості предмета осмислення в рамках прикладного аспекту. Ризик – важлива складова частина теорії та практики ОРД, особливо якщо враховувати малодослідженість цієї серйозної проблеми.

Перелік джерел із питань оперативно-розшукової діяльності в ситуації ризику в вітчизняній літературі бідний, фундаментальних досліджень фактично немає. Орієнтація протягом тривалого часу на переважно екстенсивний розвиток боротьби зі злочинністю не ставила питання про облік невизначеності й ризику. Крім того, при «відсутності права на помилку» в оперативного підрозділу немає зацікавленості й бажання йти на ризик, змінювати сформований стиль роботи. Звідси зрозумілі причини відсутності стійкого інтересу до проблеми ризику.

На сьогодні немає однозначного розуміння суті ризику в оперативно-розшуковій діяльності. Це пояснюється, зокрема, багатоаспектністю цього явища, практично повним ігноруванням його нашим законодавством про оперативно-розшукову діяльність. Крім того, ризик – це складне явище, що зумовлює можливість існування кількох визначень категорії ризику в оперативно-розшуковій діяльності, сформульованих з різних точок зору. З огляду на характер проведених досліджень і сутність проблеми потрібно зазначити, що нас буде цікавити визначення категорії ризику в оперативно-розшуковій діяльності. І насамперед спробуємо в рамках коректного ставлення до цієї проблеми розглянути деякі підходи, визначення та розшифровки поняття «ризик в оперативно-розшуковій діяльності».

Ряд авторів визначають ризик в оперативно-розшуковій діяльності як дії, що здійснюються в розрахунок на удачу та щасливий результат при подоланні різних небезпек у сфері боротьби зі злочинністю. [10, с. 9].

Оперативний ризик – різновид обґрунтованого професійного ризику як обставини, що виключає злочинність діяння. Ризик оперативний характерний для поведінки оперативників і конфідентів у ряді ситуацій, що виникають в оперативно-розшуковій діяльності.

Необхідність виявлення та припинення тяжких злочинів ставить оперативного працівника в умови постійного професійного ризику, тому що позитивний результат не завжди гарантований. У той же час відмовитись від ухвалення рішення про проведення розшукового заходу він не може, бо в цьому разі теж ризикує можливістю порушення законності, своїм авторитетом, престижем професії та оперативного підрозділу.

Зустрічається визначення, що ризик в оперативно-розшуковій діяльності – це обґрунтовані творчо активні наступальні дії її суб'єктів, що здійснюються в рамках функціональних обов'язків при відсутності свободи вибору чи на межі створення небезпеки нанесення шкоди правоохоронним інтересам з метою досягнення суспільно корисного результату в боротьбі зі злочинністю [4, с. 21].

Окремі автори вважають, що оперативний ризик – це ситуація, коли при мінімумі інформації треба приймати рішення, що не терплять зволікання. Такі ситуації можуть виникати при підготовці чи вчиненні злочинів, затриманні злочинців в умовах швидкого розвитку подій, коли зволікання може призвести до вельми несприятливих наслідків (загроза життю та здоров'ю,

знищення доказів тощо) [8, с. 29].

У ряді випадків ризик ототожнюється з можливостями матеріальних втрат, пов'язаних із реалізацією організаційно-тактичного рішення тощо. У деяких наукових працях висловлюється думка, що ризик являє собою можливість відхилення від мети, заради досягнення якої приймалося рішення, тобто ризик – невпевненість у досягненні мети. При цьому підкреслюється, що очікуване відхилення може мати форму можливої невдачі або ймовірності отримання кращого, ніж очікувалося, результату.

Ряд авторів визначають ризик як вірогідність досягнення бажаного результату, або ймовірність невідповідності прогнозованого (очікуваного) результату та фактичного [5, с. 5; 9, с. 10].

Можна продовжити аналіз існуючих підходів до визначення поняття «ризик в оперативно-розшуковій діяльності». Кожне з визначень, на нашу думку, має право на існування, і вони цілком прийнятні.

У явищі ризику виділяють такі основні елементи, взаємозв'язок яких визначає його сутність:

- можливість відхилення від передбаченої мети, заради якої й реалізується вибрана альтернатива;
- ймовірність досягнення бажаного результату;
- відсутність впевненості в досягненні поставленої мети;
- можливість настання негативних наслідків під час реалізації тих чи інших дій в умовах невизначеності для суб'єкта, який йде на ризик;
- матеріальні й інші втрати, пов'язані зі здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи;
- очікування небезпеки, невдачі в результаті реалізації обраної (вибраної) альтернативи [7, с. 5].

Наявність у ризику перелічених елементів показує, що його зміст неправомірно ототожнювати тільки з можливостями негативних наслідків, втратами, небезпекою, невдачею або тільки з передбаченими вдалимими результатами, які можуть настати в ході реалізації обраної в умовах невизначеності альтернативи.

Таким чином, ризик в оперативно-розшуковій діяльності – це об'єктивно існуюча усвідомлювана, прогнозована ймовірність настання поряд з досягненням певних цілей також і негативних наслідків негласних слідчих дій, здійснюваних оперативними підрозділами (апаратами) правоохоронних органів із метою вирішення завдань по боротьбі зі злочинністю, зумовлена невизначеністю можливих оцінок ситуацій, в яких реалізуються зазначені дії [6, с. 34].

Прояв оперативно-розшукового ризику розкриває потенціал оперативно-розшукової діяльності, а через це висвічує ті недоліки, які виявились під час прийняття того чи іншого оперативно-тактичного рішення. Як вже зазначалося, ризик – це багатофакторне й багатоаспектне явище. За кількістю виявлених оперативно-розшукових ризиків можливо визначити, з якою мірою ризику в подальшому може здійснюватись ефективна оперативно-розшукова діяльність.

Список використаної літератури :

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // ВВР. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
2. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. // ВВР. – 1991. – № 4. – С. 20.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.01.2012 р. ВР № 4656 – б.
4. Кримінальний Кодекс України. – К., 2012.
5. Кондратьєв Я.Ю. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів ОВС. – К., 2002.
6. Бараненко Б.І. Психологія ОРД. – К., 2003.
7. Александров Д.О., Андросюк В.Г. Психологічне забезпечення службової діяльності працівниками міліції: Навч.-метод. посібник. – К., 2003.
8. Андросюк В.Г. Професійна психологія в ОВС. – К., 1995.
9. Дубова І.О. Діяльність людини в умовах ризику. – К., 1999.
10. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. – Х., 2002.

Надійшла до редакції 30.11.2012

